

Orta Çağ Türk-İslâm Dünyasında Şehirlere Verilen Unvanlar

Tülay Metin*

Giriş

Şehirler sosyal, ekonomik ve kültürel davranışların rehberlik ettiği medeniyetin ifade bulduğu yerlerdir. Bazı şehirler vardır ki isimleri anıldığında insana o kadar yakındır ki; insanın zihninde, hatırında o yerlere dair bir anımsa olur. İşte o şehirlerin bir kimliği bir aidiyeti vardır. Şehirlere has bu aidiyet duygusunun Orta çağ'da zirve yaptığı görülmektedir. Şehirlerin insan ruhuna dokunan sesi, rengi ve dili vardır. Bu özellikler onu özel manada özgün ve farklı kılar.

Türk tarihinde manası ve değeri büyük olan şehirlerin vasıflarıyla anıldığı bilinmektedir. Türk yurdu kabul edilen Ötüken; “Toprak Ana”, “Kutlu Kent” ve “Türk Şehirlerinin Yüreği”, Balasagun; “Türk Hakanlarının Şehri”, Kaşgar; “İşildayan Şehir” “Ordu-Kent” olarak nitelendirilir.

İslâm ile birlikte doğuda eski şehirler toparlanıp yükselişe geçmiş, yeni büyük şehirler kurulmuştur. Bu durumda bazı şehirler siyasî, ilmî, dinî, kültürel ve sosyal bakımdan kendine has birtakım belirgin hususlarla öne çıkmış ve önem kazanmıştır. Bu önem neticesinde anlam kazanan şehirlere isimlerinin dışında unvanlar verilmiştir. Bu unvanlar Orta çağda şehirlerin logosu olmuştur. Şehirlerin taşıdıkları manaya izafeten unvan verilmiştir. Şehirler bu manayı kurucularından, üzerlerinde yaşattıkları değerlerden, taşıdıkları misyondan kazanmışlardır. Böylece bu şehirler yeni kimliklere sahip olmuşlardır. İstilalar, işgaller, katliamlar ya da doğal afetlere rağmen bu kimliklerini muhafaza etmişlerdir. Medenî hayatın tezahürü olan yapılar kimliğin bekçileridirler.

Tarihî vetirede zindeliği devam eden, adeta dönemin kalp atışını hissettiren yapılar ve zihin dünyası bu unvanlara şahitlik ederler. Bu unvanlar ile bir bakıma Orta çağ Türk-İslâm dünyasında şehrin maddi ve manevi misyonu insanlığın varoluş sırrının ortaya konulması için konumlandırılmıştır. İslâm'ın yayılmasıyla birlikte fethedilen veya yeni kurulan ve İslâm medeniyetinde adeta ışık gibi parlayan

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu/ TÜRKİYE, koyuncuoglu_t@ibu.edu.tr ORCID:0000-0002-8770-2923

şehirlere unvan verme geleneği ivme kazanmıştır. Türkiye Selçukluları zamanında bu gelenek devam ettirilmiştir. Şehirler genel olarak vasıflarına, misyonlarına göre unvanlara sahip olmuşlardır. Orta çağda Türk-İslâm dünyasında şehirlere verilen unvanlar konusu mahiyet bakımından oldukça geniş ve kapsamlı bir çalışma gerektirmektedir. Kâmilen bu konunun etraflıca sunulması elbette kısa sürede muhaldir. Burada Türk-İslâm medeniyetinde meşhur olan şehirler ve bu şehirlere unvan verme geleneği ve kültürüne dair giriş mahiyetinde bilgiler sunarak bu önemli mevzunun aydınlatılmasına çalışılacaktır.

1. Erken Dönem İslâm Tarihinde Şehirler ve Unvanları

İslâm döneminde şehir unvanlarına ilk defa İslâmiyet'in kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'de rastlanmaktadır. İslâm medeniyetinin baş şehirleri olarak nitelendirilen en önemli merkezleri Mekke, Medine ve Kudüs ile ilgili ayetler Kuran-ı Kerim'de yer almaktadır. Bu şehirler bazı yerlerde unvanları ile zikredilmektedir.

Mekke: En'am Suresi 92. ayette Mekke'den "Ummu'l-Kura/şehirlerin anası (أُمُّ الْقُرَى)" unvanı ile bahsedilmiştir. Yine Kuran-ı Kerim'de Tin Suresi 3. ayette "emin belde/güvenilir şehir (الْبَلَدِ الْأَمِينِ)" şeklinde geçen yer Mekke şehri olarak değerlendirilmektedir. Hz. Muhammed'in gelmesi ile putların Kâbe'den temizlenmesi neticesinde Mekke'ye aziz, şerefli, saygıdeğer, hürmet ve tâzim edilen anlamında "Mükerrem" unvanı verilmiştir. En yaygın unvanı olan Mükerreme'nin dışında Mekke'ye, Müşerreffe, Müfahhame, Mehâbe, Nâdire, Câmia, Mübâreke gibi şehri taltif eden güzel unvanlar verilmiştir.¹

Medine: İslâmdan önce Yesrib daha sonra Medine adını alan şehrin çok sayıda ismi ve unvanı vardır. Medine'nin isimleri ve unvanları arasında kutsal, mukaddes, aziz anlamına gelen "Kudsiyye"; yine haram kılınmış, yasak anlamına gelen "Muharrame"; kutsal, bereketli anlamına gelen "Mübareke", "Mukaddese" ve helâl ile harâmı beyan eden bir şehir olması sebebiyle "Mübeyyinu'l-helâl ve'l-harâm", sevgi manasına gelen "Mehabbe", İslâm merkezi olduğu için "Makar", hoş güzel anlamında "Muhabbebe", rahmetli "Merhûme", zorlayan ya da zorla yaptıran anlamında "Cebâr, "el-Câbire", her şeye gücü yeten "el-Cebbare", zorunlu "el-Mecbure", seçilen, gönüllü "Muhtâra", İslâm Devletinin başşehri olduğu için korunan başkent "Âsime", Allah'ın ihsanettiği "Merzûka", şifa veren "gâfiye", emin olunan, güvenli "Müslime", kurtulan "Nâciye", hicret yurdu

¹ Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, sadeleş., Osman Erdem, İstanbul 2003, s. 25; Nuray Yılmaz, *İslâm Hukuku Açısından Mekke ve Medine Hremi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 90-95.

“Dârû'l-Hicre”, paylaştıran “Kâsime”, iyi, uygun anlamında “es-Sâliha”, iyiler yurdu “Dârû'l-Ebrar”, iyi yurt “Dârû'l-Ahyar”, seçkin yurt “Dârû'l-Mustafa”, yardımcılarının şehri anlamında “Karyetü'l-Ensâr”, cömert “Zâtü'n-Nahl”, en hayırlı “Hayra”, fetih yurdu “Dârû'l-Feth”, güven veren “el-Müemmine”, şehirlerin efendisi “Seyyidetü'l-Buldân”, sevinç, neşe veren “Mahbur, Huzurlu “Miskîne, kalkan “Micenne”, tedavi eden “Tabâbâ”, kâfi olan “Mûfiye”, bağımsız olan “Zâtü'l-Harâr” yer almaktadır. Medine'nin en genel kullanımı yoğun olan unvanı nurlu manasında “Münevvere”dir.² Ayrıca Medine için Rasulullah Sallallahu aleyhi ve sellem'in şehri (Medineti Rasulullah Sallallahu aleyhi ve sellem) unvanı da kullanılır.³

Kâbe ve Ravza-i mutahharayı barındıran Mekke ve Medine'ye birlikte Haremeyn-i Şerifeyn unvanı verilmiştir. İlk defa Selahaddin Eyyûbî bu iki kutsal şehrin koruyucusu, himayecisi manasında Hadim-i Haremeyn-i şerifeyn unvanını kullanmıştır. Daha sonra Memlûkler, Osmanlılar ve Suudi kralları bu unvanı kullanmaya devam etmişlerdir.

Kudüs: Kur'an-ı Kerim'de, ilk kible ve en önemli makamlardan olan “Mescid-i Aksa” vesilesiyle Kudüs zikredilmektedir. Bununla birlikte Araf Suresi 161. ayette bu şehre yerleşin (اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ) şeklinde bahsedilen yer Kudüs'tür. Ayrıca Yunus Suresi 93. ayette “mubevvee sıdk” (مُبَوَّأً صِدْقٍ) yani “güzel yerleşme yeri” manasında zikredilen mekân Kudüs'tür. Kudüs'ün aldığı unvanlar arasında hadislerde de en çok anılan “kutsanmış, arınmış ev” manasında “Beytû'l-Makdis”/“Beytû'l Mukaddes”dir.⁴ Bunun yanında şerefli, mübarek, itibarlı manasında Şerif, mukaddes yer manasında Ardû'l-Mukaddes, barış yurdu, barış şehri anlamında “Darû's-Selâm”, “Medinetû's-Selâm” ve “Karyetû's-Selâm” isimlerini ve unvanlarını da almıştır.⁵ Sahip olduğu değerleri ile kudsiyet atfedilen, barışın, inancın ve tevhidin timsali olmuş Kudüs hala yeni unvanlar almaya devam etmektedir. XX. Yy. şairlerinden Mansur ve Assy kardeşlerin yazdığı şiirde “Şehirlerin çiçeği” (زهرة المدائن) olarak ifade edilmektedir.

Bağdat: Bağdat isminin Farsça kökenli bir kelime olduğu düşünülmektedir. “Tanrının ihsanı veya armağanı” anlamına geldiği pek çok araştırmacı tarafından

2 Yılmaz, agt., s. 188-189.

3 Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, Neşr. A. W. T. Juynboll, Leyden-Brill 1861, s. 97.

4 Mesudî, *Murûc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)*, çev. A. Batur, İstanbul 2004, s. 125, 128; İbn Haldun, *Mukaddime*, C II, Haz. S. Uludağ, İstanbul 2004, s. 643 vd.; F. Buhl, “Kudüs”, *IA*, C. VII, s. 953.

5 Ö. F. Harman, “Kudüs”, *DVIA*, C XVI, s. 323-324.

kabul edilmektedir. Bağdat şehrini kuran Abbasî halifesi Mansur'un, Allah'ın “selâm” ismine nisbetle veya Kur'an-Kerim'de “cennet” manasında kullanılan “darüsselâm” ifadesinden esinlenerek Bağdat'a “Barış şehri” manasında Medinetû's-Selâm ismini verdiği kaydedilir. Bu unvan devlet ricali tarafından resmî belgelerde, sikkelerde vs. yerlerde şehrin asıl ismi olan Bağdat'ın yerine kullanılmıştır. Bununla birlikte Dicle nehri için kullanılan Vâdisselâm adından ilham alarak da bu ismi verdiği bilinir. Ayrıca Buğdân, Medînetû'l-hulefâ ve ez-Zevrâ gibi adlar da kullanılmıştır. Kurucusuna nisbetle Medînetü Ebû Ca'fer ve Medînetü'l-Mansûr unvanları da Bağdat'a verilen unvanlardandır.⁶ İslâm medeniyetinin önemli merkezlerinden olması dolayısıyla Ümmü'd-dünya, Seyyidetû'l-bilad, Cennetû'l-arz, Kubbetû'l-İslâm, Darû's-selâm, Daru'l-hilafe, Gurretû'l-bilad, Mecmeu'r-rafideyn unvanlarıyla da zikredilmiştir.⁷ Selçuklular zamanında da Darû's-selâm unvanı Bağdat yerine kullanılmıştır.⁸ Bağdat ismi Osmanlılar döneminde kaleme alınan eserlerden anlaşıldığı üzere neredeyse hiç yalın kullanılmamış, daima unvanı ile zikredilmiştir. Behiştâbâd, cennetâbâd, darû'l-emân, darû's-selâm, gülşen ve gülzâr gibi Bağdat'ı öven güzel unvanlarla anılmıştır.⁹

Sâmerrâ: Abbasî halifesi Mutasım hassa ordusunu Türkler'den teşkil etmişti. Daima güvendiği bu askerlerle birlikte oturmak isteyen Mu'tasım, 221'de (836) Dicle'nin sol tarafında, Sâmerâ adı verilen yeni bir başşehir kurdu ve Bağdat'ı terk ederek buraya yerleşti.¹⁰ Yakut el-Hamevî, Sâmerâ adıyla ilgili bilgi verir. Arapça “Gören Sevindi” manasında “Surre men Rea” şeklinde kaydetmiştir. Yakut'un belirttiğine göre Sâmerâ adı ayrıca Nuh'un oğlu Sam adına kurulan bir yerleşim yeri olmasından dolayı ona nisbetle “Sam Rah” adını almıştır. Şehir kurmaya karar veren Mutasım, Sâmerâ'ya geldiğinde buranın isminin ne anlama geldiğini merak eder. Orada bulunan manastır görevlisi “çok eskilerden aktarılan bilgiye göre buraya Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın kenti anlamında bu ismin verildiğini görmekteyiz” der. Yine Yakut'un ifadesine göre şehrin adı Farsça “Sâ-i mürre”den

6 Mesudî, s. 33, 209, 232; İsmail Yiğit, “Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme” *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdat Sempozyum*, 7-8- 9 Kasım 2008, İstanbul 2011, C. I, s. 51-52; Abdülazîz ed-Dürî, “Bağdat”, *DİA*, C IV, s. 426.

7 Yiğit, age., s. 52-53.

8 İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Ümûri'l-Alâiyye*, Neşr. Jale Motcheddin, Tahran 1390, s. 153.

9 Abdullah Aydın, “Şair Tezkirelerine Göre Osmanlı'nın Unvanlı Şehirleri”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3/7 (2017), s. 38-39.

10 Şerare Yetkin, “Abbâsiler”, *DİA*, C I, s. 50.

oluşmuştur. Anlamı “hesap yeri”, “üzerinde haraç bulunan” bir mekân demektir. Buna göre Rum hükümdarı İran kirasına verdiği haracı buraya getiriyordu.¹¹

Kerbela: İslâm tarihinde yaşanan en talihsiz olayın vuku bulduğu yer olması itibari ile hüznle alakalı olarak şehre çeşitli isimler ve unvanlar verilmiştir; Meşhedü'l-İmam¹², Kerbela-i Mualla, Meşhed-i Hüseyin-i Mualla, Ziyaret-i Cenab-ı Seyyid el-Şüheda, Mevzi'î'l-İbtıla (Belaya düşülen yer), Mahall-i Vefa, Hâir-i Hüseyin.

Taşıdığı değerden dolayı da kudsîyet atfedilen Kerbela'ya Arz-ı Akdes (Mukaddes mekân), Takbil-i Astan-i Hüseyin (Hz. Hüseyin'in eşliğinin ödül olduğu yer), Ziyaret-i Hazret-i Hâmis-i âli Aba, Abdullah el-Hüseyin (Beş aba ehlinden biri olan Hazret-i Hüseyin ziyareti), Ziyaret-i Astan-busi (Yüksek eşiklerin öpülerek ziyaret edildiği yer), Kubbetü'l-İslâm, Fuyuzat-ı Rabbi'l-âlemin -Allah'ın feyizlerinin olduğu yer, Astan-ı Melaik Pasban (Meleklerin koruduğu yer), Astan-ı arş-ı nişan, Makam-ı Şems-i Asuman unvanlarının verildiği bilinmektedir.¹³

2. Orta çağ Türk-İslâm Dünyasının Zirve Şehirleri ve Unvanları

Orta çağda bazı şehirler siyasî, ilmî, dinî, kültürel ve sosyal bakımdan kendine has birtakım belirgin hususlarla öne çıkmış ve önem kazanmıştır. Bu cümleden Buhara, Semerkand, Belh ve burada zikredeceğimiz diğer şehirler farklı hüviyetleri ile adeta marka şehirler olmuşlardır.

Buhara: Numickent / Nimceket (نیم جغت), Bumisket / Bumicket / Bumickes (بومجکت / بوم جغت) isimleriyle de tanınan şehir, Arapça; Medinetü's-sufriyye, Medinetü't-Tüccar (tüccarlar şehri) ve El-Fâhira (parlak, şanlı, şerefli) gibi unvanlar almıştır. Tarih-i Buhara'nın müellifi Narşahî, Horasan'da bu kadar çok isme sahip başka bir şehir olmadığını ifade etmektedir.¹⁴

Buhara'nın isimlerinden olan Fâhira ismi ile ilgili Hz. Muhammed (Sav)'in şu şekilde hadisi olduğu Selman el-Farisi'den rivayet edilmiştir:

11 Yâkût el-Hamevî er-Rumî el-Bağdadî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1977, C III, s. 173-178; Mesudî, s. 24; Bahattin Kök, “Samerra'nın Kuruluşu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, 19 (2013), s. 2-3.

12 Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. A. Batur, İstanbul 2013, s. 219.

13 Esra Doğan, “Kacarlar Dönemi İran Hac Seyahatnamelerinde Kerbela Hadisesi ve Haz. Hüseyin'in Kerbela Yolu”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, C I, Ed. A. Yıldız, Sivas 2010, s. 213.

14 Yâkût el-Hamevî er-Rumî el-Bağdadî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1977, C I, s. 353; Narşahî, *Tarih-i Buhara*, Yay. Emir Hüseyin Hancı, Tahran 1384, s. 11.

“Cebrail şöyle dedi. Doğuda bir ülke vardır ki ismi Horasan’dır. Kıyamet gününde Horasan’ın üç şehri kırmızı yakut ve mercanlarla süslenecek. Onların nuru bu şehirlerin üzerinde parlayacak. Bu şehirlerin çevresinde teşbih eden, hamd eden ve tekbir getiren çok sayıda melek olacak. Bu şehirler mahşer gününde, naz ve ihtişamla damadın evine getirilen gelin gibi getirilecek. Her şehrin 70 bin sancağı ve her sancağın altında 70 bin şehit olacak. Her bir şehidin şefaati ile farsça konuşan 70 bin tevhid ehli kurtulacak. Kıyamet gününde bu şehirlerin sağ, sol, ön ve arkalarından olmak üzere her bir tarafı on günlük yol kadar mesafede şehitlerle dolu olacak. Hz. Rasul dedi ki: Ey Cebrail! Bu şehirlerin isimlerini söyle. Cebrail dedi: Bu şehirlerden birinin ismi Arapça Kâsmiyye, Farsça Bişkerd (Yeş kard)¹⁵’dir. İkincisi Arapça Sumran, Farsça Semerkant’tır. Üçüncüsünün ismi Arapça Fâhira, Farsça Buhara’dır. Allah Rasulu ona niçin Fâhira denilir dediğinde Cebrail çünkü kıyamet gününde Buhara şehitlerinin çokluğu ile diğerlerine karşı öğünür cevabını verdi. Rasulallah, Allah Fahira (halkını) mübarek kılsın, kalplerini takva ile temizlesin, işlerini düzene koysun, ümmetimin içinde onlara merhamet etsin diye dua etti.” Bunun manası, doğuda ve batıda insanların Buhara halkının kalbindeki merhamete, itikad ve temizliğine şahitlik etmeleridir (doğrulamaları).¹⁶ İbn Havkal, Buhara’dan daha güzel bir şehir görmediğini ve duymadığını söyler.¹⁷

Samaniler devrinden itibaren çok sayıda âlim, edip ve şairle dolu olan şehir önemli bir hüviyet kazanmıştır. Büyük bir saray kütüphanesine sahipti. Bu kütüphaneden istifade eden en önemli âlimlerden biri de İbn Sina olmuştur.¹⁸ Şehre ilim dokunması gönüllere işlenen nakış gibidir. Bu cümleden ilmî mevkii büyük âlimlerin merkezi olan meşhur ve mümtaz bir şehir olan Buhara’ya Kubbetü’l-İslâm unvanı verilmiştir.¹⁹

Semerkand: Arapça “Sumran” ismiyle zikredilen şehir tıpkı Buhara gibi Hz. Muhammed (Sav) in hadisinde kıyamet gününde müjdelenen üç şehirden biridir. Kim bu şehirde ölürse cennette meleklerle birlikte haşr olunacağını Yakut el-Hamevî yazmaktadır.²⁰ Semerkand da Buhara gibi sarayları, köşkları, medreseleri,

15 Narşahî, *Tarih-i Buhara*, s. 12.

16 Narşahî, *Tarih-i Buhara*, s. 12; el-İstahrî, *el- Mesâlik ve’l-Memâlik (Viae regnorum, discriptio dittonis moslemicae)*, Nşr. M. J. de Goeje, Bibliotheca Geographorum Arabicorum, I, Lugduni Batavorum, Brill 1967, s. 307; Makdisî, *Ahşenü’l-Tekâşim fi ma’rifeti’l-ekâlîm*, Nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1906, s. 280-282, 324.

17 İbn Havkal, *Kitâbu Sûretü’l-Arz*, Beyrut 1996, s. 482-485, 487-489, 490.

18 R. Şeşen, “Buhara”, *DİA*, C VI, s. 365.

19 Osman Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1997, s. 466, 471.

20 Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, C III, s. 249.

türbeleri, bahçeleri ve meyvelikleri ile görenleri büyüleyen ve kendine hayran bırakan Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin en gözde şehirlerdendi.²¹ İbn Battuta, Semerkand'ı dünyanın en büyük, en güzel ve kusursuz şehri olarak tanımlar. Halkının iyi huylu olduğunu, sevgi ve şefkat bakımından Buhara halkından daha iyi olduğunu belirtir.²² Yakubî Semerkant'tan bahsederken “şehirlerin yücresi ve büyüğü” olarak tanımlar.²³ Timur zamanında başkent olan şehir “Darûssaltana” adıyla anılmıştır. Bu dönemde büyük bir gelişme göstermiştir. Semerkand çevresine İslâm medeniyetinde önemi haiz Bağdat, Dimaşk, Mısır, Şiraz ve Sultaniye şehirlerinin adını verdiği yeni kasaba ve köyler kurdu muştur. Moğol saldırılarıyla harap olan şehir Timur zamanında yeniden ihya edilmiş ve âlimlerin, sanatkârların, tâcirlerin merkezi haline gelmiştir. Bundan dolayı şehre “zengin şehri”, “şehirlerin şahı” unvanına sahip olmuştur.²⁴

Keş: Semerkand yakınlarında yer alan Keş şehri pek çok âlimin ve fazılın gelip eğitim aldığı önemli bir merkezdir. Bu nedenle şehre “Kubbetû'l-İlm ve'l-Edeb” unvanı verilmiştir.²⁵

Belh: İslâm döneminde Arapça “Ummu'l-Bilâd” (beldelerin anası) unvanını almıştır.²⁶ İlmî hüviyeti dolayısıyla Belh şehrinin aldığı en önemli unvan “Kubbetû'l-İslâm” unvanıdır.²⁷

Nişapur: İbn Battuta, Horasan'ın dört büyük şehrinden biri olarak bahsettiği Nişapur'a “Küçük Dimaşk” unvanı verildiğini belirtmiştir.²⁸

Kufe: Irak'ın en büyük şehri (مدينة العراق الكبرى), en büyük şehir (المصر الأعظم), İslâm'ın kubbesi (قبة الإسلام), Müslümanların göç kapısı (دار هجرة المسلمين), unvanlarına sahip önemli bir şehirdir.²⁹

21 Turan, *age*, s. 487.

22 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, Çeviri, İnceleme ve Notlar, A. Sait Aykut, İstanbul: YKY, 2004, s. 540-541.

23 Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, s. 74.

24 İbn Arabşah, *Acâibu'l-Makdûr*, çev. A. Batur, İstanbul 2012, s. 101; Şerefüddin Ali Yezdi, *age.*, s. 202; Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ö. R. Doğrul, İstanbul 1993, s. 171 vd.; İsmail Aka, *Timurlular*, Ankara: TDV 1995, s. 162, V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. D. Yıldız, Ankara. TTK, 1990, s. 88 vd.

25 Şerefüddin Ali Yezdi, *age.*, s. 124.

26 R. Hartmann, “Belh”, *İA*, İstanbul: MEB, 1979, s. 487.

27 Turan, *age*, s. 471.

28 *İbn Battûta*, *age.*, s. 565.

29 Yakubî, *age.*, s. 93.

Etil/İtil: Hazarların başkenti İtil şehri İbn Fadlan seyahatnamesinde Darû'l-Beyzâ unvanı ile anılmaktadır.³⁰ Bazı coğrafyacılar İtil dışında Hazar ülkesinin Medinetü'l-Beyza ya da sadece Beyza adında bir şehrinin olduğunu belirtirler.³¹

Derbent: Kapıların kapısı manasında Bâbü'l-ebvab unvanı verilmiştir.³²

Orta çağda önem arz eden diğer bazı şehirlere de çeşitli unvanlar verilmiştir. Dehli'ye “Dârû'l-İslâm”, Reşt'e “Dârû'l-Merz”³³, Yezd'e “Dârû'l-İbâde”, Kazablanka'ya “Medinetü'l-Beyza”, Harizm'e “Beldetü Dârû'l-İslâm” ve “Madenû'l-Fuzela” denildiği bilinmektedir.³⁴ Tirmiz halkının Moğol istilâsı karşısında gösterdiği kahramanca direnişten dolayı şehir “Medünetü'r-ricâl” (erkekler şehri) adıyla anılmıştır.³⁵

3. Selçuklularda Şehirlere Unvan Verme Geleneği

İslâm dünyasında şehirlere unvan verme geleneğinin Selçuklular ve bilhassa Türkiye Selçukluları döneminde devam ettirildiği görülmektedir. Böylece Selçuklular vasıtasıyla İslâm şehir kültürü ve medeniyetine dair önemli ve değerli bir miras Anadolu'ya taşınmıştır.

Merv: Türk-İslâm medeniyeti dairesinde yer alan, ilmî faaliyetleri ile temayüz eden Merv, “Kubbetü'l-İslâm” unvanı verilen şehirlerdendir. Ayrıca önemli bir merkez olması ve diğer Merv isimli yerlerle karıştırılmaması nedeniyle Orta çağ coğrafyacıları “Merveşşâhicân (Mervüşşâhicân)” denilmesini uygun görmüşlerdir. Büyük Selçuklular zamanında başkent olan şehir Sultan Kal'a adıyla anılmıştır.³⁶

İsfahan ve **Tebriz** şehirleri de Selçuklu, İlhanlı, Türkmen ve Safevî devletlerinin

30 İbn Fazlan, Seyahatname, Yay. R. Şeşen, İstanbul 1995, s. 201-203; R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: TTK, 2001, s. 7.

31 R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına...*, s. 25, 71, 120, 175; V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, çev. A. Duman-M. Ağarı, İstanbul 2008, s. 85, 123.

32 Mesudî, s. 154, 156; Ali Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, C I, Ankara: TTK, 2015, s. 272.

33 Dârû'l-Merz unvanı daha çok Reşt'in merkezi olduğu Gilan eyaleti için kullanılmaktadır. V. Minorsky, *Tadhkirat al-Mulûk, A Manual of Safavid Administration (circa 1137-1725)*, Londra 1943, s. 170; Hindistan sınırından başlayan, Kemer-i Zemin ya da Arapça Mintukatü'l-Arz adı verilen dağ silsilesi Gilan sınırında sona ermekteydi. Hazar denizi kıyısında yer alan bölgeye, bu unvanın verilmesinde bu durum da etkili olduğu düşünülmektedir. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem*, s. 17.

34 İbrahim-Cevriye Artuk, “Orta Çağ'da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan Ünvanlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIV/2 (1986), s. 65-66.

35 Abdullah Muhammedcanov, “Tirmiz”, *DİA*, C XXXXI, s. 201.

36 Osman Gazi Özgüdenli, “Merv”, *DİA*, C XXIX, s. 221-222; Artuk, *age.*, s. 65.

payitahtı olduğu için “Darû’s-Saltana” sıfatını taşımıştır. İsfahan “ısf-ı cihan” (dünyanın yarısı) unvanıyla anılan tarihî önemi büyük bir şehirdir.

Ahlat: Türk-İslâm medeniyeti anlayışı ile örgütlenmiş, dinî ve sosyal kurumlar ile donatılmıştır. Ortaçağda kaydettiği sosyal ve kültürel ilerleme sonucu Bağdat, Buhara ve Belh ile rekabet edecek seviyeye ulaşmış ve Kubbetû'l-İslâm unvanı ile anılır olmuştur.³⁷ Sultan I. Alaëddin Keykubad, Celaleddin Harizmşah'ın Ahlat'ı kuşatması üzerine onun elçileri aracılığıyla ona şu ifadeleri kullanmıştır: “Muvahhidlerin meskeni, emniyetli, zahid ve abidlerin kaynağı, hafızların ve imamların yurdu olan “Kubbetû'l-İslâm” şehri Ahlat'ı kuşatmasına başlamış, Rabbinin razı olmayacağı bir davranış içine girmişsiniz. Bu iş, siz yüce sultanın, sağlam tabiatına, güzel ahlakına ve iyi huyuna uygun düşmemektedir”. Sultanın bu sözleri vesilesiyle Ahlat'ın o dönemde hangi unvan ve sıfatlarla anıldığına dair önemli bilgi elde edilmektedir.³⁸

Konya: Başkent olması hasebiyle Darû'l-Mülk unvanı verilmiştir.³⁹

Malatya: Türkiye Selçukluları devrinde önemli bir merkez haline gelen şehir aynı adla anılmasının yanında asalet ve üstünlük ifadesi olarak “Dârû'r-Rıf'a(t)” unvanını almıştır.⁴⁰ Malatya'daki *Şehabiyye-i Kübra Medresesi* dönemin büyük üniversitelerinden sayılmaktadır. Meşhur âlimler ve mutasavvıflar burada yüksek ilim dersleri vermişlerdir. Bu bağlamda kültürel açıdan altın çağını yaşayan Malatya'ya, üstünlük/yükseklik kapısı (yurdu) manasında Dârû'r-Rıf'a unvanı verilmiştir.

Sivas: Dârû'l âlâ (Yücelik beldesi) unvanını almıştır.⁴¹

Kayseri: “Dârû'l-Feth” unvanı ile anılmaktadır.⁴²

Niğde: Pehlivanlar yurdu manasında “Dârû'l-pehlivâniye” unvanı ile birlikte “Rum memleketleriyle cihâdın medârı” (medârû'l-cihâd bi'l-memâlik-i Rumiyye)

37 Turan, *age.*, s. 471.

38 İbn Bibî, s. 341.

39 İbn Bibî, s. 113, 204, 228 vd.; Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik*, s. 438, 439, 441, 448, 449.

40 İbn Bibî, s. 258; A. Sadık Erzi, “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I”, *Belleten*, XIV/53 (1950), s. 97-98; İbrahim-Cevriye Artuk, *age.*, s. 66.

41 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998, s. 688.

42 İbn Bibî, s. 332; Ali Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik*, s. 432, 448.

sıfatı kullanılmıştır.⁴³ Karamanoğlu Ali Bey tarafından Niğde’de yaptırılan Akmedrese vakfiyesinde “Dârû’l-pehlivâniye” unvanıyla birlikte Niğde’nin âşik olunan-sevilen (şehir) manasında “maşûkiye” unvanıyla da maruf olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Vakfiyenin 1415 yılında düzenlendiği bilindiğine göre bu unvanın bu tarihten ne kadar önce kullanılmaya başladığı konusunda bilgi mevcut değildir.⁴⁵

Aksaray: Sultan II. Kılıç Arslan tarafından inşa edilen şehir, sultanın askerî üssü ve ikametgâhıdır. Bu nedenle “Dârû’z-zafer”⁴⁶, “Bâbû’l-Cihâd”, “Dârû’l-Cihâd”, “Dârû’r-ribat”⁴⁷ gibi unvanlarla zikredilmiştir.

Sinop: Selçuklu dönemi şairlerinden Sadeddin Mesud, Sinop hakkında kaleme aldığı şiirde Sinop için toprağı amber, havası misk, zemini cennet, kızları ahû gözlü inci, bedri-tam gibi, insanı zarif gibi pek çok güzelliklerle tavsif ettiği şehri “Cezîretûl’-uşşak” yani “Âşıklar Adası” olarak göstermiştir. Tüm bu güzelliği ve eğlence hayatı ile şöhret kazanan Sinop yerli ve yabancı kaynaklarda bu unvan ile anılmıştır.⁴⁸

Amasya: Selçuklular ve Osmanlılar zamanında öne çıkmış belli başlı şehirlerden olan Amasya pek çok mümtaz lakaba sahiptir; Medinetû’l-Hükema” (hikmet sahiplerinin şehri), Bağdâdü’r-Rum (Anadolu’nun Bağdad’ı), Rumiyye-i Suğra (küçük Roma), Ermeniyye-i Kübra (Büyük Ermeniyye), Hısnû’l-Mîrat (Ayna Kalesi veya Aynalı Hisar), Kubbetû’l-Ulemâ” (Âlimlerin Merkezi), Türbetû’l-Evliya (Evliyaların Toplandığı ve Defn Edildiği Yer), Dârû’n-Nasr (Nusret ve Zafer Yurdu), “Dârû’l-İzz” (İzzet ve şeref yurdu), “Dârû’l-Fütûh” (Fetihlerin Çıkış Noktası) ve Kasrû’s-Selâtin (Padişahların Köşkü) şehrin unvanlarındandır.⁴⁹

Selçuklu şehirlerinden Erzincan; Dârû’n-Nasr (zafer yurdu), Engüriye ismiyle geçen Ankara’nın unvanı Darû’l-Hısn (müştahkem belde)⁵⁰, Adıyaman; Hısn-ı

43 Ertuğrul, *age.*, s. 439, C II, s. 362.

44 İ. H. Uzunçarşılı, “Niğde’de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, 2(1942), s. 58.

45 A. Akşit, “Niğde Şehriyle İlgili Tarihi Kaynaklar: Akmedrese Vakfiyesi”, *TÜBAR*, XXVI (2009), s. 22.

46 İbn Bibî, s. 204; Ertuğrul, *age.*, s. 336, 466.

47 Ertuğrul, *age.*, s. 440.

48 Turan, *age.*, Ankara, TTK, 1988, s.156-161; Turan, *age.*, s. 601.

49 Amasyalı Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Tarih-i Amasya*, C I, İstanbul, 1328-1330, s. 21.

50 İbn Bibî, s. 419.

Mansur⁵¹, Bayburt; Dârû'l-Celâl, Samsun, Antalya ve Denizli uc/hudut şehri manasında Dârû's-sagr (شغر) unvanı verilmiştir.⁵²

Bazı şehirler kurucularının isminden ilham alınarak anılmışlardır. Buhara'da Beykent, Konya'da Beyşehir (Eşrefoğlu Süleyman Bey), Kazvin'de inşa edilen Mubarekiyye ya da Medinetü'l-Mubarek (Türk gulam Mubarek et-Türkî-786)⁵³ gibi şehirler buna örnek teşkil etmektedir.

Her dönem sahip olduğu önemini ve değerini hiçbir zaman yitirmeyen daima muhafaza eden İstanbul kendine yakışır pek çok lakap ve unvanla anılmıştır. Her dönem cazibe merkezi olan şehir Fatih Sultan Mehmet'in eliyle ihya olmuştur. Bir şehrin asıl fethi ilim ve irfanla donatılmaktan geçer. Bu fikrin bilincinde olan Fatih Sultan Mehmet bu düşünceyle hareket ederek İstanbul'un fethinden on yıl sonra Fatih Medreselerini yaptırmış. Vakfiyesine asıl hünerin bir şehir kurmak ve orada yaşayanların kalplerini âbâd etmek olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Bana ıssız da kalsa şehir yeter. Hakiki sanat muhteşem bir şehir vücuda getirmek ve halkın kalbini saadetle doldurmaktır.” Tüm şehirleri bu sözle donatmak ve hayata geçirmek icap eder. İstanbul için dünyanın incisi unvanı kullanılmıştır. Ortaçağda bir rahip Endülüs'e (Kurtuba) dünyanın incisi veya dünyanın süsü unvanını vermiştir.⁵⁴ Osmanlı egemenliğinden önce Rumiyye-i Kübra olan Konstantiniyye⁵⁵ Osmanlı dönemi eserlerinde, dersaadet, azam-ı medayin-i dünya, ekber-i memalik-i kübra, medine-i kübra ve ebi'd dünya lakapları ile zikredilmektedir.⁵⁶ Dünyanın babası unvanı özelde İstanbul genelde Anadolu için ifade edilmiştir. Tıpkı özelde Kahire ve genelde Mısır için söylenen “ümmü'd-dünya” yani “dünyanın annesi” lakabı gibi. Bu unvanların ne zamandan itibaren kullanıldığı tam olarak bilinmemektedir.

Sonuç

Şehirlere unvan verilmesi veya şehirlerin lakabı ile zikredilmesi İslâm tarihinin başlangıcından itibaren var olan bir gerçektir. İslâm tarih yazıcılığında ilmî ve

51 İbn Bibî, s. 391.

52 Turan, *age.*, s. 688.

53 Akif Rençber, “İslâm Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvin'in Siyasî Tarihi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2012), s. 233.

54 Maria Rosa Menocal, *Ornament of the World: How Muslims, Jews, and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval*, 2003, *Dünyanın İncisi Endülüs Modeli*, çev. İ. Durdu, İstanbul 2006.

55 Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik*, s. 272.

56 Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, C II, yay. Hüdayi Şentürk, Ankara: TTK, 2003, s. 9-10.

ahlâkî meziyeti ile meşhur olmuş, mana ve değeri ile şöhrati yakalamış şehirlerin isminden ziyade unvanları ile anılır oldukları görülmektedir. Bilindiği gibi İslâm tarihçilerinin en temel kaynağı Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. Bu geleneğin öncelikle Kur'an-ı Kerim'in tesiri ile İslâm dünyası tarihçilerine ilham olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygambere isnad edilen şehirlere dair hadisler İslâm tarihçileri tarafından istifade edilmiştir.

İslâm dünyası sadece İslâm çatısı altına girmiş şehirlere değil İslâm toprağı dışında kalmış ancak taşıdığı değer ile meşhur olmuş bazı şehirlere de unvan vermiştir. Mesela Atina'ya medinetû'l-hükema unvanı verildiği görülmektedir (Gelibolulu Mustafa Âlî, s. 146).

İslâm'ın zuhuru ve yayılmasıyla birlikte İslâm medeniyeti halkasına dâhil olan bazı şehirler pek çok özellikleri ile zirve olmuşlardır. İlim, kültür, iktisat alanında merkez olan şehirler ön plana çıkmışlardır. Gerek buldukları coğrafi konum, stratejik özellikler gerekse taşıdıkları mana ve değerler ile bazı şehirler şöhrat kazanmışlardır. Böylece bu şehirlerin kendine has kimlikleri oluşmuştur. Bu kimliğe uygun olarak unvanlara sahip olmuşlardır. Bazı şehirler mana ve misyon olarak tarihî vetrede pek çok unvan verilmiştir. Bu şehirler tarih boyunca üzerinde taşıdığı değerler ile çekiciliğini hiç yitirmemiştir.

Selçuklular zamanında şehirlere unvan verme geleneğinin yaygın olduğunu belirtmiştik. Bu durum Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Evliya Çelebi, Osmanlı şehirlerinin vasıflarını ayrı bir başlık altında değerlendirmiştir. Bilhassa kutsal addedilen Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerin unvanları ile birlikte kullanılmasına itina edilmiştir. Bununla birlikte İstanbul, Bursa, Edirne, Şam, Halep, Belgrad gibi Osmanlı şehirleri unvanlarıyla birlikte daha yaygın kullanılan şehirler olmuşlardır. Selçuklu şehirlerine verilen unvanlar ise zamanla terk edilmiştir.

Kaynaklar

Abdülazîz ed-Dûrî, “Bağdat”, *DİA*, C IV, 1991, s. 425-433.

Aka, İsmail, *Timurlular*, Ankara, TDV, 1995.

Akşit, Ahmet, “Niğde Şehriyle İlgili Tarihi Kaynaklar: Akmedrese Vakfiyesi”, *TÜBAR*, XXVI (2009), s. 21-28.

Amasyalı Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Tarih-i Amasya*, C I, İstanbul, 1328-1330.

Artuk, İbrahim-Cevriye, “Orta Çağ’da Bazı Anadolu Şehirlerine Verilmiş Olan Ünvanlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIV/2 (1986), s. 65-69.

Aydın, Abdullah, “Şair Tezkirelerine Göre Osmanlı’nın Unvanlı Şehirleri”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 3/7 (2017), s. 35-56.

Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Ankara. TTK, 1990.

Buhl, Frantz, “Kudüs”, *İA*, C VII.

Clavijo, Ruy Gonzales de *Anadolu Orta Asya ve Timur*, çev. Ö. R. Doğrul, İstanbul 1993.

Doğan, Esra, “Kacarlar Dönemi İran Hac Seyahatnamelerinde Kerbela Hadisesi ve haz. Hüseyin’in Kerbela Yolu”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, C I, ed. A. Yıldız, Sivas 2010.

Ertuğrul, Ali, *Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledü’ş-Şefik ve’l-Hâfidü’l-Halîk’i (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, C I-II, Ankara: TTK, 2015.

Erzi, A. Sadık, “Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I”, *Belleten*, XIV/53 (1950).

Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, Sadeleştiren Osman Erdem, İstanbul 2003.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü’l-Ahbâr*, C II, TTK Yayınları. Hüdaî Şentürk, Ankara, 2003.

Harman, Ö. F., “Kudüs”, *DVİA*, C XXVI, 2002, s. 323-327.

Hartmann, R. “Belh”, *İA*, İstanbul: MEB, 1979.

İbn Arabşah, *Acâibu’l-Makdûr*, çev. A. Batur, İstanbul 2012.

İbn Battûta Tancî, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, çev, İnc. ve not., A. Sait Aykut, İstanbul: YKY, 2004.

İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, Neşr. Jale Moteheddin, Tahran 1390.

Şeşen, Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1995.

İbn Haldun, *Mukaddime*, C II, haz. S. Uludağ, İstanbul 2004.

İbn Havkal, *Kitâbu Sûretü'l-Arz*, Beyrut 1996.

el-İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik (Viae regnorum, discriptio ditionis moslemicae)*, neşr. M. J. de Goeje, Bibliotheca Geographorum Arabicorum, I, Lugduni Batavorum, Brill 1967.

Kök, Bahattin, "Samerra'nın Kuruluşu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, 19 (2013).

Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, Nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1906.

Mesudî, *Murûc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)*, çev. A. Batur, İstanbul 2004.

Minorsky, V., *Hudûdü'l-Âlem*, çev. A. Duman- M. Ağarı, İstanbul 2008.

_____, *Tadhkirat al-Mulûk, A Manual of Safavid Administration (circa 1137-1725)*, Londra 1943.

Muhammedcanov, Abdullah, "Tirmiz", *DİA*, C XXXXI, s. 200-202.

Narşahî, *Tarih-i Buhara*, TTK Yayınları, çev. Emir Hüseyin Hancı, Tahran 1384.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Merv", *DİA*, C. 29, s. 221-223.

Akif Rençber, "İslâm Fethinden Irak Selçuklularının Yıkılışına Kadar Kazvîn'in Siyasî Tarihi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2012).

Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara. TTK, 2001

_____, "Buhara", *DİA*, C VI, s. 363-367.

Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara, TTK, 1988.

_____, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1997.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1998.

Yakubî, *Kitâbu'l-Buldân*, Neşr. A. W. T. Juynboll, Leyden-Brill 1861.

Yâkût el-Hamevî er-Rumî el-Bağdadî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C I, III, Beyrut 1977.

Yetkin, Şerare, “Abbâsiler”, *DİA*, C I, s. 49-56.

Yezdî, Şerefüddin Ali, *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. A. Batur, İstanbul 2013.

Yılmaz, Nuray, *İslâm Hukuku Açısından Mekke ve Medine Haremi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016.

Yiğit, İsmail, “Bağdat’ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerinde Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdat Sempozyum*, 7-8- 9 Kasım 2008, İstanbul, 2011, C I, s. 39-54.

Uzunçarşılı, İ. H., “Niğde’de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, 2(1942), s. 45-69.

